

PRAVDIVOST A PRAVDĚPODOBNOST: ESEJ K SÉMANTICE BIBLIOGRAFICKÉHO ZÁZNAMU

TRUTHFULNESS AND PROBABILITY: AN ESSAY ON THE SEMANTICS OF A BIBLIOGRAPHIC RECORD

Jiří Stodola

*Masarykova univerzita,
Filozofická fakulta, Katedra informačních studií a knihovnictví*

Abstrakt

Účel – Cílem článku je uvedení specifického konceptu pravdy do katalogizační teorie, jejíž součástí je ontologický model bibliografického univerza. Zabývá se problémem, jak je možné využít konkrétní teorie pravdy při stanovování pravdivosti a pravděpodobnosti bibliografického záznamu.

Design/metodologie/přístup – Zvoleným teoretickým východiskem je klasická adekváční teorie pravdy kombinovaná s Tarského sémantickou teorií pravdy a s Popperovým pojetím pravděpodobnosti. Jedná se o teorie, které můžeme zařadit k tzv. korespondenčním koncepcím pravdy, jejichž základem je přesvědčení, že pravda je shoda myšlení a skutečnosti.

Výsledky – Pojetí katalogizace jako vytváření výpovědí o entitách, které mohou nabývat hodnoty pravda či nepravda, může fungovat jako ideální model, napomáhající katalogizátorovi k analýze a reflexi katalogizačního procesu.

Originalita/hodnota – Kombinace adekváční teorie pravdy s teorií sémantickou je originálním řešením. Uvedení klasických teorií pravdy do katalogizační teorie představuje nový příspěvek.

Klíčová slova: teorie pravdy, adekváční teorie pravdy, sémantická teorie pravdy, pravděpodobnost, bibliografické univerzum, FRBR, bibliografický záznam

Abstract

Purpose – The aim of the article is to introduce a specific concept of truth into cataloging theory, which includes an ontological model of a bibliographic universe. It deals with the problem of how it is possible to use specific theories of truth in determining the truth and probability of a bibliographic record.

Design/Methodology/Approach – The chosen theoretical starting point is the classical adequacy theory of truth combined with Tarski's semantic theory of truth and Popper's concept of probability. These are theories that we can classify as the so-called correspondence concepts of truth, the basis of which is the belief that truth is the agreement of thought with reality.

Results – The concept of cataloging as making statements about entities that can take on true or false values can function as an ideal model, helping the cataloger to analyze and reflect on the cataloging process.

Originality/Value – The combination of the adequacy theory of truth with the semantic theory is an original solution. The introduction of classical theories of truth into cataloging theory represents a new contribution.

Keywords: theory of truth, adequacy theory of truth, semantic theory of truth, probability, bibliographic universe, FRBR, bibliographic record

Úvod

V současné době se často hovoří o nebezpečí, které představuje šíření dezinformací. Pro účinný boj s dezinformacemi je třeba mít především jasný koncept dezinformace samotné. Existuje spor o to, zda dezinformace představuje podtyp informace nebo je spíše opakem informace. Tento problém vyvstává kvůli podmínce pravdivosti, kterou buď považujeme za nutnou podmínku toho, abychom mohli něco nazvat informací, nebo nikoliv. Rozřešit tuto otázku není naším cílem, to, co je důležité si uvědomit, je fakt, že dezinformace je něčím (ať už informací nebo entitou jiného druhu), co narušuje hodnotu pravdivosti. Chceme-li vůbec o dezinformaci smysluplně hovořit, musíme přinejmenším zastávat postoj, že pravda je něco žádoucího a principiálně dosažitelného (bojovníci proti dezinformaci, kteří často přicházejí z prostředí, kde pravda bývá považována za ideologický nástroj vedoucí k násilí, jsou nuceni být zastánci velmi robustního realismu a korespondenční teorie pravdy, má-li dávat jejich boj s dezinformací vůbec smysl).

Cílem tohoto článku je ukázat, jakým způsobem můžeme uvažovat o pravdivosti jako hodnotě v oblasti katalogizační teorie. Zvoleným teoretickým východiskem je klasická adekvatní teorie pravdy (Novák a Vohánka, 2015, s. 60-72) kombinovaná s Tarského (Tarski, 2006) sémantickou teorií pravdy a s Popperovým (Popper, 1997) pojetím pravděpodobnosti. Jedná se o teorie, které můžeme zařadit k tzv. korespondenčním koncepcím pravdy, jejichž základem je přesvědčení, že pravda je shoda myšlení a skutečnosti (Akvinský Tomáš, 2003). Tyto koncepce představují jednak pojetí pravdy, která jsou v souladu s naším předvědeckým porozuměním pojmu pravdivosti, jednak stojí v základu všech jiných koncepcí pravdy (chápu-li pravdu jako shodu přesvědčení odborníků, předpokládám, že toto pojetí pravdy koresponduje s realitou (Fuchs, 1995)). Univerzum, na které se pokoušíme aplikovat uvedené teorie pravdivosti je tzv. bibliografické univerzum definované studií FRBR (IFLA 2001, 2009). Cílem článku je ukázat, že pravda je hodnota, o které můžeme smysluplně hovořit i v souvislosti s katalogizační teorií a praxí a že boj proti dezinformaci není marný ani v této oblasti.

Pravda a nepravda v bibliografickém záznamu

Intuitivně je asi zřejmé, že bibliografický záznam může poskytovat pravdivou či nepravdivou informaci. Když například dílu *Božská komedie* přiřadím autora Danta Alighieriho, poskytuji pravdivou informaci. Když naopak za autora stejného díla označím Williama Shakespeara, bude záznam obsahovat informaci nepravdivou. Co je však minimální významovou jednotkou, která může nabývat hodnoty pravda či nepravda? Pojem nebo znak? Může být singulární pojem Dante Alighieri nebo obecný pojem člověk pravdivý či nepravdivý? Zjevně nikoliv. O pravdě či nepravdě můžeme hovořit až tehdy, když nějakému pojmu něco přisuzujeme nebo naopak upíráme (Novák a Dvořák, 2011). *Dante Alighieri byl italský básník. William Shakespeare není autorem Božské komedie. Člověk je živočich rozumný.*

Myšlenkový útvar, který spojuje či rozlučuje dva pojmy, se nazývá soudem. Pojem je formální a přirozený znak objektu. Je výsledek vzájemné kooperace poznávaného předmětu a rozumu. Předmět dodává data o sobě, rozum přidává obecnost. Pojem jako součást myslí poznávajícího nazýváme subjektivním pojmem. Pojem jakožto abstraktně chápaný objekt (objekt „v úpravě“ pro myšlení) nazýváme objektivním pojmem. Pojem můžeme chápat jako formální znak předmětu – znak, který předmět zpřítomňuje bezprostředně.

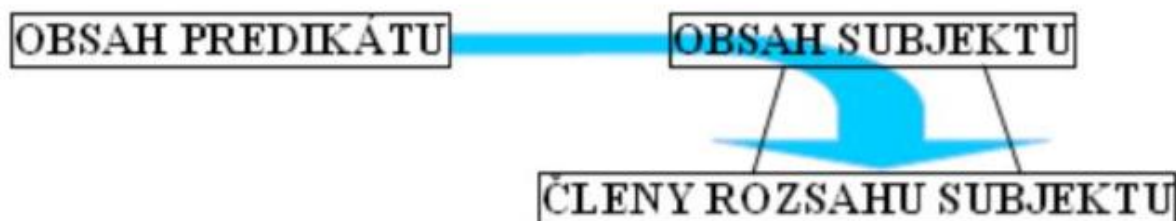
Pojem je pak vyjádřen prostřednictvím instrumentálních znaků. Instrumentální znaky přímo označují pojmy a nepřímo reálné věci. Ty, které se vážou k jednotlivému individuu a jednotlivé vlastnosti nazýváme vlastními jmény, těm, které označují substance a akcidenty obecně říkáme klasifikační (substance) a charakterizační (akcidenty) termíny.

Instrumentální znak pro soud se nazývá větou. Soud a jeho prostřednictvím věta může nabýt hodnoty pravda nebo nepravda. To, co činí soud (a větu) pravdivým či nepravdivým jsou fakta – realita samotná. Soud buď realitě odpovídá, a tehdy je pravdivý, nebo jí neodpovídá, a pak je nepravdivý (Novák a Dvořák, 2011).

Tato koncepce se v něčem podobá modelu RDF používanému v informační vědě, v mnohém se však od něho liší. Soud je založen na myšlenkové identifikaci pojmu s věcmi. RDF vyjadřuje vztah mezi dvěma věcmi. Z hlediska identitní teorie predikace je entita objekt, kterou využívá RDF redundantní, v této teorii predikace je pojem objektu součástí predikátu.

Soud

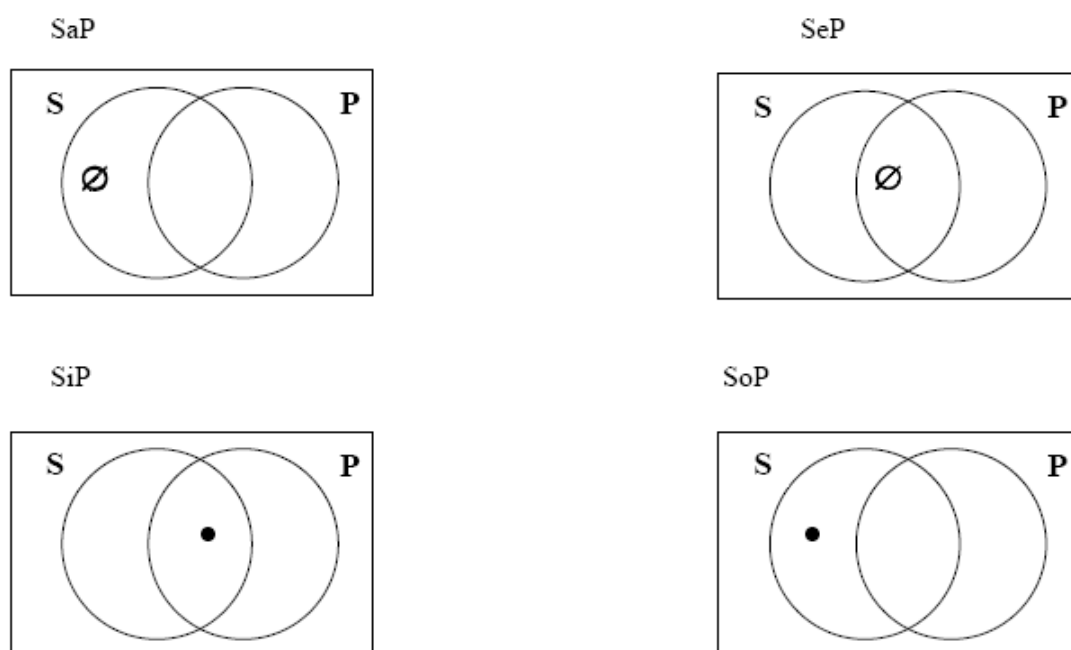
Soud je myšlenková forma, která má následující strukturu. Na prvním místě stojí subjekt, což je pojem, který označuje nějakou věc či množinu věcí. Na posledním místě je predikát – pojem, který je přisuzován věcem označeným subjektem. Uprostřed je tzv. spona, která označuje spojení mezi subjektem a predikátem – jejich myšlenkovou identifikaci nebo naopak jejich oddělení. Zatímco subjekt je ve většině případů zástupným znakem (formálním) pro věci, predikát je objekt logický – objektivní pojem. Soudem samozřejmě srovnáváme dva pojmy, ovšem tak, že obsah pojmu na místě predikátu myšlenkově ztotožňujeme se členy rozsahu pojmu na místě subjektu (prostřednictvím pojmu subjektu). Při kladných soudech přidělujeme členům rozsahu celý obsah, při záporných upíráme pouze část obsahu.

Obr. 1 Predikace

Myšlenkové ztotožnění predikátu s rozsahem subjektu se nazývá identitní teorií predikace (Sousedík, 2006) a jde o tradiční korespondenční teorii pravdy (existují i jiné korespondenční teorie – Russelova, Austinova, Kolářova (Kolář, 2001) atd.). Pravda je v ní chápána jako shoda myšlení a skutečnosti. Skutečnost reprezentuje subjekt, myšlení predikát.

Soudy dělíme podle kvantity na univerzální (predikát se přiděluje či odnímá celému rozsahu subjektu) a částečné (predikát se přiděluje či odnímá části rozsahu subjektu), podle kvality na kladné (predikát se přiděluje) a záporné (predikát se odnímá). Kombinací těchto kritérií vznikají čtyři typy soudů – univerzální kladný (SaP), univerzální záporný (SeP), částečný kladný (SiP) a částečný záporný (SoP).

Obr. 2 Dělení soudů

Subjekt

Způsob, jakým se termín (instrumentální znak) subjektu vztahuje k realitě, nazýváme supozicí (Sousedík, 2008) (svoji supozicí má i predikát, ale tou se nyní nebudeme zabývat). Při prosté supozici se termín primárně vztahuje k pojmu subjektu (statečnost je chvályhodná). Při supozici personální míří k rozsahu subjektu, tedy k reálným věcem. Personální supozice může být singulární (předmětem je jediné individuum – Sokrates je člověk) a obecná (předmětem je více individuí – Lidé jsou smrtelní). K materiální supozici dochází, když je předmětem samotný jazykový výraz (Člověk je dvouslabičný).

Ve FRBR (IFLA, 2002) na místě subjektů jsou entity, na místě predikátů atributy a vztahy. Podle charakteru entit supponuje subjekt různým způsobem.

Supozice prostá (u abstraktních entit jako je dílo, provedení, koncept): *Informační věda je předmětem knihy Informace, komunikace a myšlení.*

Supozice personální singulární (u osob či objektů): *Jiří Cejpek je autorem knihy Informace, komunikace a myšlení.*

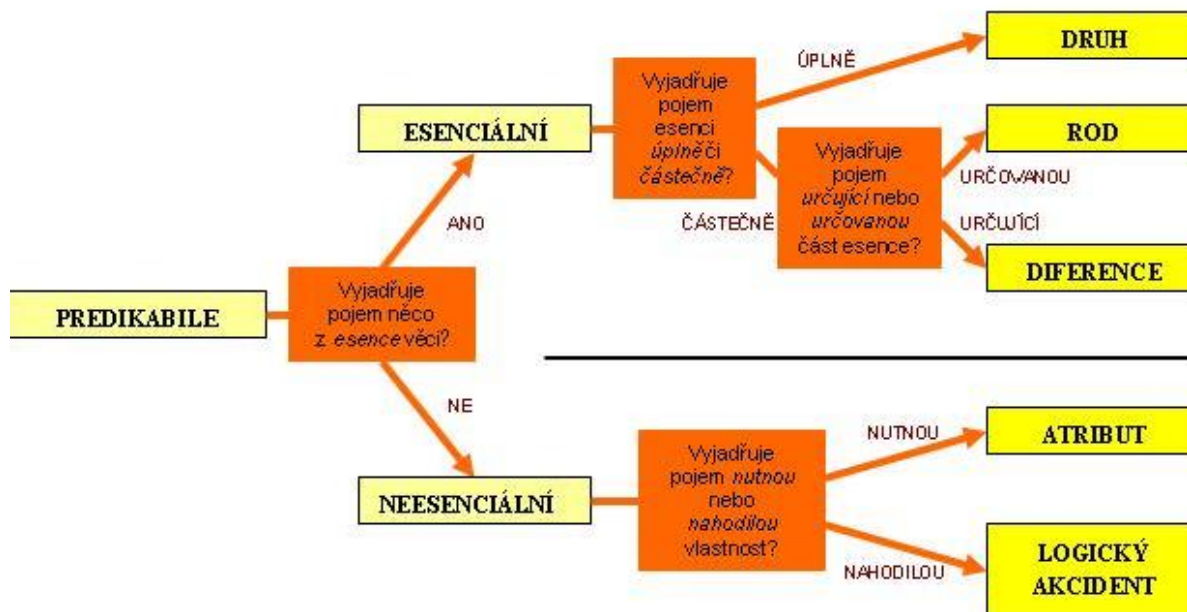
Supozice personální obecná (u entit jako je korporace, akce, objekt): *Karlova Univerzita [jde o agregát označený kolektivním pojmem] je vydavatelem knihy Informace, komunikace a myšlení.*

Supozice materiální: *„Jiří Cejpek“ je jméno autora knihy Informace, komunikace a myšlení.*

Predikát

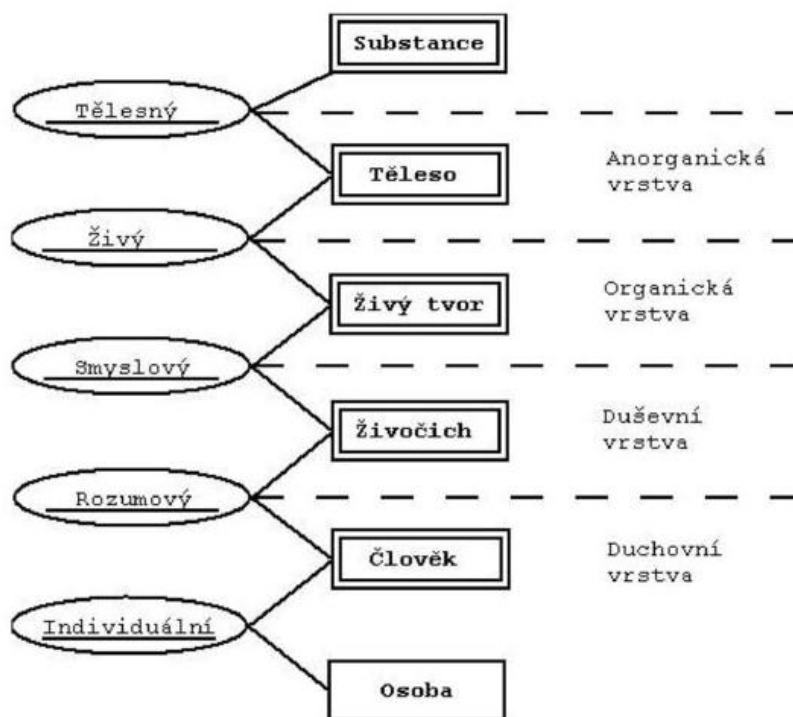
Predikát je to, co je o subjektu vypovídatelné (predikovatelné). Vypovídatelné je však o subjektu to, co je s ním nějakým způsobem identické (Sousedík, 2006). Není možné o subjektu vypovídat jeho fyzické části, protože ty s ním nejsou reálně identické (Jan není Janova hlava). Přesto musí být predikát jakousi částí subjektu, má-li se o něm pravdivě vypovídat. Mohu sice o objektu vypovídat jeho celek, ale v takovém případě půjde o málo informativní tautologické tvrzení identity (Jan je Jan). Je třeba vypovídat o objektu, co je s ním identické ve slabší míře než jeho celek. Musí to být nějaká jeho část, ale nemůže to být jeho část fyzická, jak jsme si ukázali. Tradiční logika této vypovídatelné části říká metafyzická část. Jak bylo řečeno, predikát je logický objekt. Jako takový je abstraktní. Aby byl soud pravdivý musí mít subjekt ve stavu konkrétnosti to, co o něm predikát vypovídá ve stavu abstraktnosti (Petr je člověk). S Petrem je identické jeho konkrétní (Petrovo) lidství (není to celek Petra, ale jeho metafyzická část), vypovídáme však o něm abstraktní lidství.

Klasická logika rozlišuje 5 typů vypovídatelných pojmů (týkají se pouze kladných soudů) (Fuchs, 1999; Novák a Dvořák, 2011). Pokud se ptáme na esenci předmětu otázkou „co to je?“, predikátem může být rod, diference nebo druh. Druh vystihuje esenci předmětu plně, rod a diference částečně. Diference je to, co odlišuje různé druhy stejného rodu. Rod je určovaná část esence, diference část určující. Definice předmětu se skládá z nejbližšího rodu a druhové diference. *Člověk* (druh) je *živočich* (rod) *rozumný* (diference). Nejvyšší rody jsou tzv. kategorie. Aristoteles rozlišoval kategorii substance a 9 kategorií akcidentů. Pokud se ptáme nikoliv na esenci, ale spíše určitou kvalitu spojenou s předmětem otázkou „jaké to je“, můžeme vypovídat pomocí dvou predikabilí – logického atributu a logického akcidentu. Atribut souvisí s předmětem nutně (člověk má svobodnou vůli), akcident nahodile (Petr je vzdělaný).

Obr. 3 Predikabilia

Tato klasifikace je založena na samotné realitě, kde reálně existují substance a akcidenty sdružené v druhy a rody. Od kategorie substance můžeme dojít sestupem a postupným určováním rodů a druhů až k empirickému individuu. Vyjadřuje se to obvykle pomocí tzv. Porfyriova stromu.

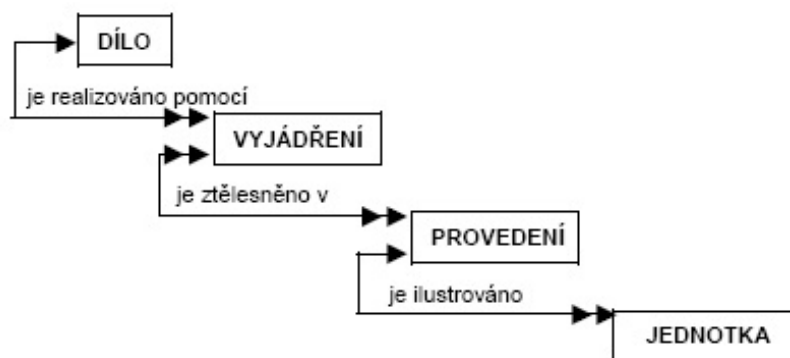
Obr. 4 Porfyriův strom

Reálně existují jen individua, která však obsahují rody, druhy a difference v konkrétním, individualizovaném stavu. V obecném a abstraktním stavu existují pouze v myšlení.

Typickým individuem je konkrétní člověk, například Petr. Petra jako individuum pojmáme se všemi jeho vlastnostmi, které mu náleží (s jeho výškou, hmotností, barvou očí a vlasů, intelektem, charakterem). Individuum se všemi jeho vlastnostmi nazýváme individuem empirickým. Empirické individuum se skládá z určitých částí, ale pouze takových, která vznikají v rámci vzniku a vývoje individua. Takové části nazýváme „vlastními částmi“.

Toto třídění se týká reálných individuí (substancí nebo akcidentů), analogicky však můžeme užít tohoto třídění i tam, kde se zabýváme složenými jsoucnými, která ve vlastním smyslu esenci nemají (umělecká díla, instituce apod.) a které nazýváme agregáty. Agregáty se podobají individuím tím, že se rovněž skládají z různých částí, tyto části však nejsou vlastními částmi agregátu, to znamená, že mohou vznikat mimo rámec agregátu. To, co pojí části agregátu je vztah, který každá část má k určitému cíli. Například skupina účastníků předmětu Sémantické aspekty katalogizace je agregát, který pojí vztah k cíli předmětu – dozvědět se něco o obecné sémantice, FRBR a RDA. Každý člen tohoto agregátu se vztahuje vztahem R k tomuto cíli. Tento cíl je jednotícím poutem soudržnosti agregátu. Ontologie nazývá agregáty též nevlastními jsoucnými, v logice jsou agregáty označeny tzv. kolektivními pojmy.

Ve FRBR (IFLA, 2001) jsou hierarchicky uspořádány tzv. entity 1. kategorie: dílo, vyjádření, provedení a jednotka.

Obr. 5 „Rody“, „diference“, „druhy“ a „individua“ ve FRBR

Dílo a vyjádření můžeme chápat jako určité kvazi-rody. Provedení je kvazi-druhem, jednotka potom konkrétním individuem (v širokém smyslu: může být individuem i agregátem individuí). Realizace, ztělesnění a ilustrování jsou druhové kvazi-diference. Spojením nejbližšího rodu a druhové difference můžeme vytvářet abstraktní definice. Jednotka je ilustrované provedení. Provedení je ztělesněné vyjádření. Vyjádření je realizované dílo.

Platí, že bibliografické záznamy se vytvářejí zejména na provedení, tedy jisté kvazi-druhy. Je to proto, že ty plně vystihují „esenci“ dokumentu. „Rody“ jako dílo a vyjádření jsou o provedeních predikovány, jednotky jsou rozsahem bibliografického záznamu. Neplatí to však zcela obecně, jak uvidíme v další kapitole.

Entity jako subjekty a predikáty

Entity jsou klíčové objekty katalogizace. FRBR (IFLA, 2001) rozlišuje entity tří typů. Prvním typem jsou entity, které jsou výsledkem umělecké nebo intelektuální činnosti:

- dílo,
- vyjádření,
- provedení,
- jednotka.

Tyto entity fungují jako subjekty predikace, ke kterým dochází při tvorbě bibliografického záznamu.

Druhým typem entit jsou ty, které jsou odpovědné za umělecký, intelektuální obsah entit prvního typu, za jejich výrobu, distribuci a správu. Jde o

- osoby,
- korporace.

Ke třetímu typu entit patří ty, které jsou předmětem entit prvního typu, jsou tedy tím, o čem dílo, vyjádření, provedení či jednotka je. Jde o

- pojem,
- objekt,
- akci,
- místo.

Zatímco entity prvního typu mohou být subjektem i predikátem, entity druhého a třetího typu v bibliografickém záznamu figurují na místě predikátu (v databázi autorit je ovšem samozřejmě můžeme považovat za subjekty a entity prvního typu za predikáty).

Skupina entit 1. Entity první skupiny jsou hierarchicky uspořádané jako rodové, druhové pojmy (včetně diferencí) a individua. *Dílo* a *vyjádření* jsou entity, které jsou ryze intencionální (nemateriální) a vyjadřují intelektuální či umělecký obsah díla. *Dílem* je například Dantova *Božská komedie* (má jako taková pouze intencionální existenci), *vyjádřením* je například její český překlad realizovaný Vladimírem Mikešem (jde rovněž o intencionální objekt). Tedy *dílo* (nejvyšší rod) + *realizace* (diference) = *vyjádření* (nejnižší rod).

Entity *provedení* a *jednotka* se naproti tomu týkají fyzické formy díla a vyjádření. Když k vyjádření přidáme konkrétní hmotné ztělesnění jako diferenci, získáme *provedení* – druhový pojem, který je již neodmyslitelně spjatý se svými materiálními podmínkami. *Vyjádření* (nejnižší rod) + *ztělesnění* (diference) = *provedení* (druh). *Provedením* je například Mikešův český překlad *Božské komedie* vydaný v 2009 nakladatelstvím Academia. *Jednotky* jsou konkrétní individua jednoho *provedení* (druhu). K provedení jako druhovému pojmu přistupuje individuální diference, které se říká ve FRBR *ilustrace*. *Provedení* (druh) + *ilustrace* (individuální diference) = *jednotka* (individuum v širokém smyslu). *Jednotkou* je například konkrétní exemplář *Božské komedie* vydané v roce 2009 nakladatelstvím Academia, který vlastní knihovna FF MU a který má přírůstkové číslo 2570911899.

Platí, že předmětem bibliografického záznamu je *provedení* jako entita-druh. *Jednotky* jsou rozsahem *provedení*. *Vyjádření* a *dílo* jsou o provedení predikovatelné jako jeho metafyzické části. Prostřednictvím *provedení* je *dílo* a *vyjádření* vypovídáno o *jednotkách*.

Božská komedie vydaná v roce 2009 nakladatelstvím Academia (*provedení*) je ztělesněním českého překladu *Božské komedie* pořizovaného Vladimírem Mikešem (*vyjádření*).

Mikešův český překlad Božské komedie (*vyjádření*) je realizací *Dantovy Božské komedie* (*dílo*).

Je třeba poznamenat, že v článku hovoříme zejména o bibliografickém záznamu, který vytvářejí katalogizátoři v knihovnách. Knihovní bibliografický záznam je součástí záznamu katalogizačního, který je složen z bibliografického záznamu a údajů o jednotkách. Některé bibliografie ovšem popisují entity, které jsou dle FRBR spíše na úrovni vyjádření a díla, v takovém případě stojí tyto entity na místě subjektu. Katalogizátor by měl mít jasno, jakému subjektu, jaké entitě, přisuzuje určité vlastnosti v podobě údajů. Tento úkol není snadný, neboť bibliografický záznam může obsahovat údaje o všech „obecných“ entitách (*provedení*, *vyjádření*, *dílo*), a tím se tyto entity chovají jako subjekty predikace. Exemplářové údaje, které rozšiřují bibliografický záznam v záznam katalogizační, se týkají jednotek.

Skupina entit 2. Entity druhé skupiny jsou reálná individua (jsou-li na místě predikátu mají logický charakter, jsou v abstraktní podobě pojmu (*osoba*) a agregáty (*korporace*). V bibliografickém popisu fungují na místě predikátu, které vypovídají o entitách první skupiny jako o subjektech. V závislosti na tom, která entita je subjektem vztahu, rozlišujeme čtyři vztahy:

- je vytvářen,
- je realizován,
- je vyroben,
- je vlastněn.

Božská komedie je vytvořena *Dantem Alighierim*.

Božská komedie je realizována v českém překladu *Vladimírem Mikešem*.

Božská komedie v *Mikešově českém překladu* je vyrobena (vydána) nakladatelstvím *Academia*.

Božská komedie v českém překladu vyrobená nakladatelstvím Academia je vlastněna ÚK FF MU.

Ve chvíli, kdy vyhledáváme v rejstříku, je samozřejmě možné chápat *osoby* a *korporace* jako subjekty vztahu a entity první skupiny jako predikáty.

Dante Alighieri vytvořil Božskou komedii.

Vladimír Mikeš realizoval český překlad Božské komedie.

Nakladatelství Academia vyrobilo (vydalo) Božskou komedii v Mikešově českém překladu.

ÚK FF MU vlastní exemplář Božské komedie vydané nakladatelstvím Academia.

Skupina entit 3. Entity třetího typu jsou tím, co entity první skupiny jako znaky označují. Dílo může pojednávat o entitách prvního a druhého typu a zvláštních entitách typu třetího.

Božská komedie je o pojmech pekla, očistce a ráje.

Dílo Pražský hrad ve fotografii je o Pražském hradu.

Dílo Information Ecology and Libraries je sborník konference Information Ecology and Libraries.

Dílo Ekonometrický model determinant cen nemovitostí v Brně se týká města Brna.

Pravdivost a pravděpodobnost bibliografického záznamu

Bibliografický záznam můžeme chápat jako soubor vět (instrumentálních znaků) označujících množinu soudů (formálních znaků) o popisované entitě.

Subjektem je daná entita, které jsou přisuzovány (jsou o ní predikovány) určité entity, atributy a vztahy. Odpovídá-li toto přisouzení ve všech oblastech reality, je bibliografický záznam pravdivý.

Pro posouzení pravdivosti můžeme použít Tarského (Tarski, 2006) sémantickou teorii pravdy.

Tarského pojetí pravdy, které vědomě navazuje na Aristotela, je korespondenční. Na základě požadavků formální (logické principy) a materiální (korespondence) správnosti Tarski definuje pravdivou větu takto:

Věta „sníh je bílý“ je pravdivá tehdy a jen tehdy, když sníh je bílý.

Dále Tarski zobecňuje předchozí definici takto:

(T) *X je pravdivá tehdy a jen tehdy, když p.*

T je zde větné schéma, které vzniká dosazením všech ekvivalencí, které mají uvedený tvar. **X** značí jméno pro větu formulovanou v metajazyce (nebo strukturální deskripci věty v jazyce objektu) a **p** překlad věty do metajazyka. Zatímco v levé části ekvivalence výraz odkazuje k větě jako materiálnímu individuu, pravá část konstruuje její význam. Významem věty je soud (zde se již nejedná o vlastní Tarského teorii, ale o její propojení s výše naznačenou identitní teorií predikace). Věta je

pravdivá, když soud, který označuje je pravdivý. Soud je pravdivý, když identifikace predikátu se subjektem odpovídá realitě. Je třeba říct, že v Tarského koncepci je schéma definované vždy pro konkrétní jazyk.

Koncepce je jednoduchá, je však třeba si uvědomit, že v teorii a praxi vytváření bibliografického záznamu se neseťkáváme pouze se soudy o vnější realitě, ale také se soudy o soudech. Věta je výrazem soudu, který je v posledku individuálním mentálním aktem. Soud o dokumentu vyslovuje katalogizátor a prostřednictvím jeho výrazu (souboru údajů záznamu) sděluje informace o dokumentu uživateli. V zásadě se v bibliografickém záznamu mohou vyskytovat soudy dvojího druhu. A) soudy o soudech uvedených v dokumentu a B) soudy o realitě. Tímto rozlišením nechceme říct, že soudy o soudech jsou mimo realitu. Chceme rozlišit soudy o objektech našeho světa formulované v jazyce objektu a soudy o těchto soudech formulovaných v metajazyce.

Ad A) Zdrojem informací je primárně dokument samotný a v tzv. bibliografickém popisu sděluje katalogizátor podle katalogizační zásady „napiš, co vidíš,“ „respektive respektuj to, co entity samy o sobě sdělují“ (viz FRBR) soudy o údajích nalezených v dokumentu. Dalo by se tedy říct, že se jedná v jistém smyslu (tehdy, když chápeme větu v bibliografickém záznamu jako větu o větě v dokumentu, nejde ovšem o seberefenci individuálního znakového objektu, ale spíše o seberefenci v rámci typu objektu – věta se vztahuje k větě) o supozici materiální, tedy o údaje o údajích anebo o sekundární metajazykový přepis vět, které obsahují soudy zejména vydavatele dokumentu. Cílem bibliografického popisu je vypovědět to, co dokument o sobě vypovídá. Proto je pravdivým soudem v bibliografickém popisu i údaj, který je jako soud vydavatele dokumentu nepravdivý. Uvedením onoho soudu v metajazykovém přepisu nesdělujeme uživateli primárně výpověď o skutečnosti, ale výpověď o výpovědi obsažené v dokumentu (proto uvedeme do bibliografického popisu jméno autora, které se nachází v dokumentu, i když daná osoba autorem není). Na druhou stranu je třeba říct, že ačkoliv soudy uvedené v dokumentu jsou pro katalogizátora hodné důvěry, jejich korespondence s realitou by měla být prověřována. Katalogizátor je předkládá uživateli jako pravdivé v obou smyslech, tedy jako za 1) v dokumentu se nacházející (primárně), 2) se skutečným stavem světa korespondující (sekundárně). Pokud neplatí 2), pak je povinností katalogizátora na tuto skutečnost (tedy na to, že platí pouze 1)) upozornit, což se děje v údajích poznámky nebo i prostřednictvím selekčních údajů.

Ad B) V selekčních údajích nevyslovuje již katalogizátor soudy o soudech vydavatele, ale spíše soudy o skutečnosti, tedy o tom, jak se to s daným dokumentem doopravdy má (v selekčních údajích se proto objeví skutečný autor dokumentu, i když jeho jméno v dokumentu uvedeno není a dokument je vydán pod jiným jménem).

Tuto dualitu je třeba si uvědomit, avšak koncepce pravdivosti a pravděpodobnosti záznamu s ní nepadá, jen je třeba o ní dále uvažovat při vědomí tohoto rozdílu. Pro terminologické rozlišení bychom mohli v případě bibliografického popisu a soudech o soudech hovořit spíše o „správnosti“ záznamu, zatímco

v soudech o dokumentu vytvořených přímo katalogizátorem o „pravdivosti“. Na druhou stranu je zřejmé, že i soudy o soudech mohou nabývat hodnoty „pravda/nepravda“.

Je dále nutné dodat, že knihovník dospívá ke svým tvrzením zkoumáním faktů a tato fakta zapisuje prostřednictvím předem daných a všeobecně platných pravidel (např. RDA). Tato pravidla, ač jsou apriorně dána, vznikala díky dlouhodobému praktickému a dnes i teoretickému kontaktu s bibliografickým univerzem. Soud je propojení myšlení a skutečnosti. Primárně je soud mentálním aktem konkrétního člověka. Lidské myšlení jako myšlení je řízeno logickými principy, proto se v ideální případě předpokládá, že při správné aplikaci myšlení na totožný problém, by měli různé subjekty dosahovat stejných řešení ($2+2=4$). Aby bylo při souzení o bibliografickém univerzu, které má ambice být veřejně šířeno, dosaženo jisté míry objektivity, existuje soubor pravidel, jak toto souzení provádět a jak je prostřednictvím údajů vyjadřovat. Ač je na počátku katalogizační práce konkrétní soud o konkrétní entitě soudem individuálního, jedinečného člověka, díky aplikaci logických zásad a knihovnických pravidel a díky jazykovému vyjádření se stává objektivním, i když závislým na konkrétním jazyce – jazyce katalogizačních pravidel, popř. jazyce výměnného formátu. Dokument, jak bylo výše uvedeno, může obsahovat soudy o sobě, ke kterým knihovník referuje soudy bibliografického záznamu. Zde je třeba upozornit na to, že věty vyjadřující soudy knihovníka o větech vyjadřující soudy např. vydavatele, jsou větami vyslovenými v metajazyce katalogizačních pravidel.

Podívejme se nyní na jednoduchý bibliografický záznam jako soubor vět označujících soudy o entitě provedení knihy *Informace, komunikace a myšlení* (dále IKaM-P). V některých případech jsou soudy vypovídány rovněž o entitách vyjádření a dílo (IKaM-V a IKaM-D).

Cejpek, Jiří, 1928-2005
Informace, komunikace a myšlení : úvod do informační vědy / Jiří Cejpek. -- 2., přeprac. vyd. -- Praha : Karolinum, 2005. -- 233 s. 802461037X
. -- Obsahuje bibliografické odkazy a rejstřík. -- Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze.
* informační věda
* knihovnictví
* sociální komunikace
* informační společnost
* informační technologie -- sociální aspekty
* učebnice vysokých škol * e-prezenčka

Obr. 6 Bibliografický záznam

Co tento záznam vypovídá o entitě IKaM?

IKaM-P (IKaM-V a IKaM-D) je napsána Jiřím Cejpkem. (Jde o selekční údaj – personální záhlaví.)

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P (IKaM-V a IKaM-D) se jmenuje „Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy“. (je jmenující se).

IKaM-P tvrdí, že (IKaM-V a IKaM-D) jako autora uvádí osobu se jménem Jiří Cejpek. (Jde o údaj bibliografického popisu.)

IKaM-P (IKaM-V a IKaM-D) se jmenuje „Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy“. (je jmenující se). (Ve formátu MARC 21 je název dokumentu nejen popisným, ale rovněž selekčním údajem.)

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P vyšla ve druhém přepracovaném vydání. (je vyšedší).

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P vyšla v Praze.

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P byla vydána nakladatelstvím Karolinum.

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P vyšla v roce 2005.

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P má 233 stran. (Knihovnik nedochází k danému číslu ručním počítáním stran, ale uvádí číslo poslední číslované strany. Důvěruje číslování stran v knize.)

IKaM-P obsahuje bibliografické odkazy a rejstřík. (Zde knihovnik nepřebírá tvrzení nacházející se v dokumentu, ale sám zjišťuje daný stav věci.)

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P byla vydána Univerzitou Karlovou v Praze.

IKaM-P tvrdí, že IKaM-P má ISBN 80246107X.

IKaM má za předmět informační vědu a knihovnictví a sociální komunikaci a informační společnost a informační technologie z hlediska sociálních aspektů.

IKaM je učebnicí vysokých škol.

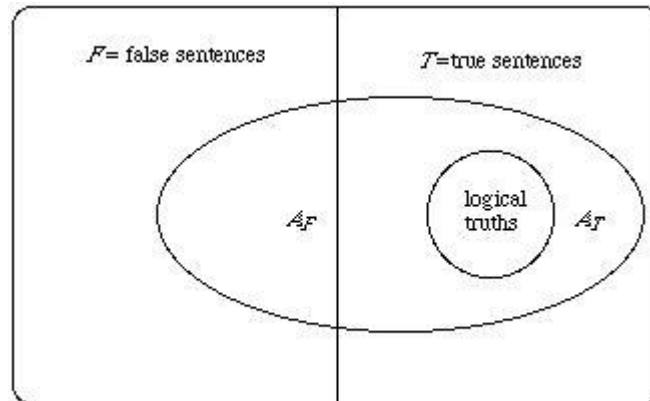
IKaM je dostupná prostřednictvím e-prezenčky. (!Pozor, pravděpodobně jde o nepravdivý soud!)

Bibliografický záznam je pravdivý, když všechny věty, kterými jsou označeny jednotlivé soudy, jsou pravdivé, přičemž platí, že můžeme sledovat pravdivost ve dvojím smyslu, jak jsme výše uvedli. Bibliografický záznam je nepravdivý, když žádná z vět, kterými jsou označeny jednotlivé soudy, není pravdivá. Pokud je nějaký soud nepravdivý a nějaký pravdivý, můžeme považovat bibliografický záznam za více či méně pravděpodobný na základě Popperovy koncepce.

Karl Raymund Popper (1997) vychází při budování své koncepce vědeckého realismu z Tarského korespondenční teorie pravdy, která umožňuje chápat věty jako pravdivé či nepravdivé na základě faktů, které činí věty pravdivými či nepravdivými. Popper uvažuje o vědeckých teoriích a tom, co z nich vyplývá. My analogicky budeme za logický obsah (viz níže) považovat množinu soudů bibliografického záznamu.

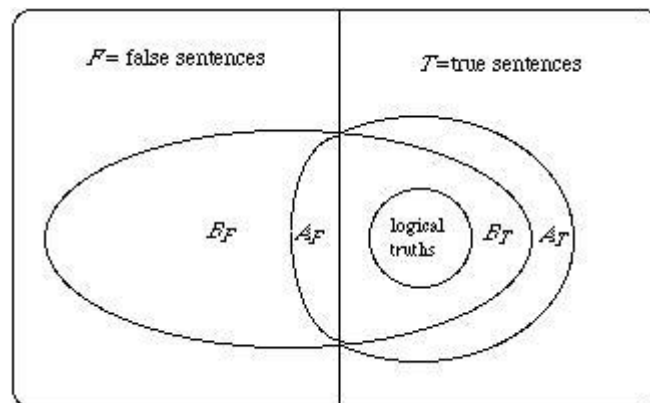
Podle Poppera je vědecká teorie **A** formulována v jazyce **L**, ve kterém je možné vyslovit množinu pravdivých (**T**) a nepravdivých výroků (**F**). Z **A** jsou pomocí logických pravidel odvoditelné určité výroky **g** (vyplývání **g** z **A** se ve formalizovaném jazyce značí takto: $\{g \mid A \vdash g\}$), množina těchto výroků

se nazývá logický obsah **A**. Průnik logického obsahu **A** a množiny pravdivých výroků **T**, tedy **A∩T**, se nazývá pravdivostní obsah **A**. Naopak průnik logického obsahu **A** a množiny nepravdivých výroků **F**, tedy **A∩F**, se nazývá nepravdivostním obsahem **A**.

Obr. 7 Nepravdivostní a pravdivostní obsah teorie A (Oddie, 2016)

Bližší pravdě je ta teorie, která obsahuje všechny pravdivé výroky méně pravdivé teorie, popřípadě některé pravdivé výroky navíc. Méně pravdivá teorie obsahuje nepravdivé výroky více pravdivé teorie, popřípadě některé nepravdivé výroky navíc.

Obr. 8 Srovnání teorie A a B z hlediska pravděpodobnosti (lze uplatnit i pro bibliografické záznamy) (Oddie, 2016)

Na základě této intuice můžeme sestavit definici, podle které je teorie **A** bližší pravdě než teorie **B**, pokud platí:

$$B_T \subset A_T \text{ a } A_F \subseteq B_F$$

nebo

$$B_T \subseteq A_T \text{ a } A_F \subset B_F$$

Bibliografický záznam je více či méně pravděpodobný, když obsahuje některé pravdivé a některé nepravdivé soudy.

Závěr

Předmětem článku bylo uvedení specifického konceptu pravdy (konkrétně adekvačního kombinovaného se sémantickým) do katalogizační teorie, kde univerzum, o kterém se vypovídá, představuje tzv. bibliografické univerzum modelované prostřednictvím studie FRBR. Nejprve jsme stanovili základní jednotku nabývající hodnoty pravda či nepravda, kterou je soud (bibliografický záznam pak je možné vnímat jako množinu soudů o určitých entitách označených větami). Zabývali jsme se jednotlivými složkami soudu, tj. subjektem a predikátem, a ukázali jsme si, že vztahy mezi entitami FRBR je možné vnímat jako soudy. Nakonec jsme zkoumali, jak je možné využít konkrétní teorie pravdy při stanovování pravdivosti a pravděpodobnosti bibliografického záznamu. K určení pravdivosti bibliografického záznamu jsme využili již zmiňovanou adekvační teorii pravdy kombinovanou s Tarského sémantickou teorií. K této kombinaci došlo z toho důvodu, že zatímco soud i jednotlivé entity bibliografického univerza jsou logické objekty, bibliografický záznam, o jehož pravdivost nám jde, je soubor konkrétních instrumentálních znaků. Naše pojetí pravdivosti bibliografického záznamu je proto dvojstupňové, věty odpovídají soudu a soud odpovídá skutečnosti. Protože je bibliografický záznam soubor vět o soudech, zkoumali jsme také, jak stanovovat jeho pravděpodobnost. K tomu jsme využili Popperovy teorie pravděpodobnosti.

Tato koncepce se na první pohled může jevit jako obtížně využitelná v praxi. Nemyslíme si, že by mělo docházet k nějakému kvantitativnímu měření pravděpodobnosti bibliografických záznamů. Jakým způsobem tedy danou teorii v praxi využít? Domníváme se, že pojetí katalogizace jako vytváření výpovědí o entitách, které mohou nabývat hodnoty pravda či nepravda, může fungovat jako ideální model, napomáhající katalogizátorovi k analýze a reflexi katalogizačního procesu. Model přispívá k tomu, aby si katalogizátor lépe uvědomoval, co je subjektem jeho výpovědí (o jaké entity se jedná) a co o daném subjektu vypovídá. Katalogizátor si může v myšlení každý údaj představit jako větu označující soud, ve kterém vzniká shoda či neshoda mezi subjektem a predikátem. Experimentálně by bylo možné ověřit, zda tato metoda, kterou můžeme považovat za určitou strategii informačního chování, přispívá ke zlepšení kvality bibliografických záznamů.

Literatura

Fuchs, J. (1995). *Filosofie. 2, Kritický problém pravdy*. Praha: Krystal OP.

IFLA. (2001). *Funkční požadavky na bibliografické záznamy*. Praha: Národní knihovna v Praze. Dostupné z WWW: <http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf>.

IFLA. (2009). *Ustanovení mezinárodních principů katalogizace*. Praha: Národní knihovna v Praze. Dostupné z WWW: http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp/icp_2009-cs.pdf.

Kolář, P. (2002). *Pravda a fakt*. Praha: Filosofia.

Novák, L. & Vohánka, V. (2015). *Kapitoly z epistemologie a noetiky*. Krystal OP.

Oddie, G. (2016). Truthlikeness. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. Dostupné z WWW: <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/truthlikeness>.

Popper, K. R. (1997). *Logika vědeckého bádání*. Praha: Oikoymenh.

Sousedík, P. (2008). *Logika pro studenty humanitních oborů*. Praha: Vyšehrad.

Sousedík, S. (2006). *Identitní teorie predikace*. Praha: Oikoymenh.

Stodola, J. (2011). Rekonstruktivní hermeneutika jako obecná metodologie informační vědy. *ProInflow*. 3(1). Dostupný z WWW: <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/proinflow/article/view/2011-1-3/978>.

Tarski, A. (2006). Sémantická koncepce pravdy a základy sémantiky. In Peregrin J. (ed.) *Logika 20. století: Mezi filosofií a matematikou: výbor textů k moderní logice* (pp. 135-176). Praha: Filosofia.

Tomáš Akvinský (2003). *O pravdě, o myslí*. Praha: Krystal.

Poznámka o autorovi

Jiří Stodola

Pracuje jako vyučující na Katedře informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Specializuje se na filosofii informace, teoretické problémy informační vědy, otázky zprostředkování informací lidem s postižením, teorii katalogizace a informační etiku. Je členem redakční rady časopisu ProInflow.

E-mail: stodola5@gmail.com